

*Maciej Meyer**

Szkoła Wyższa Prawa i Dyplomacji w Gdyni

ETYKA KONFUCJAŃSKA A CHIŃSKI DUCH KAPITALIZMU

Klasyfikacja JEL: *Z1*

Słowa kluczowe: *Chiny, gospodarka, kapitalizm, konfucjanizm*

Abstrakt: *Celem tego artykułu jest zbadanie związku między religią dynamicznie rozwijających się Chin a ich gospodarką. Tekst nawiązuje do tezy Maxa Webera, który uważał, że to protestantyzm wywiera najlepszy wpływ na rozwój gospodarczy. Autor uważa, że konfucjanizm jest pozytywnie skorelowany z rozwojem gospodarczym Chin, choć jego wpływ nie jest taki jednoznaczny. Artykuł ma być głosem w dyskusji nad przyczynami wzrostu gospodarki chińskiej, uwzględniającym uwarunkowania kulturowe. Nie są one jedynym czynnikiem tego wzrostu, ale pomagają w zrozumieniu źródeł sukcesów ekonomicznych Chińczyków. Działają oni w oparciu o inne wartości niż kraje Zachodu i chociaż rozwój globalizacji może prowadzić do ich konwergencji, to nadal istnieją różnice kulturowe, które mają duże i niedocenione znaczenie dla teorii i praktyki ekonomii. Aby osiągnąć cel badawczy autor dokonuje analizy istniejącej literatury na dany temat, nawiązu-*

© Copyright Polskie Towarzystwo Ekonomiczne Oddział w Toruniu.

Tekst wpłynął 2 lipca 2011; został zaakceptowany do publikacji 12 lipca 2012.

* Kontakt: maciej.meyer@gmail.com. Szkoła Wyższa Prawa i Dyplomacji, ul. Śląska 35/37, 81-310 Gdynia.

jąc także do myśli Webera. Wykorzystano metodę opisową do rozważań teoretycznych z uwzględnieniem odniesień do zagadnień praktycznych.

THE CONFUCIAN ETHIC AND THE SPIRIT OF CAPITALISM

JEL Classification: Z1

Keywords: *capitalism, China, confucianism, economy*

Abstract: *The aim of this article is to examine the relation between the religion of fast-developing China and its economy. This paper refers also to the Max Weber's thesis who regarded protestantism to have the best impact on economic development. The view of this paper's author is that confucianism is positively correlated with the economic development of China, although its influence is ambiguous. The article is to raise the point in discussion on causes of growth of the Chinese economy. It underlines the cultural factors. They are not the only ones but they help to understand the sources of economic successes of the Chinese. Their actions are based on values different from those present in the Western countries. The globalisation process has not eradicated cultural differences which still exist and which are of great meaning to both the theory and practice of economy. The author analyses the existing literature on this topic and refers the the Weberian thought in order to achieve this article's aim. The descriptive method and theoretical deliberations are present as well as practical implications.*

WSTĘP

Max Weber (1904/2010) był jednym z pierwszych badaczy, którzy podjęli problematykę związku religii z rozwojem kapitalizmu, i których dzieło stało się sławne na cały świat. To kalwinizm miał najbardziej wspierać ten system gospodarczy, a religie Chin – konfucjanizm i taoizm – miały nie być mu przychylnie. W świetle dynamicznego rozwoju gospodarczego państw, w których dominuje i dominował konfucjanizm, a także najnowszych informacji o wprowadzeniu przez tajwański resort edukacji w liceach obowiązkowego nauczania czteroksiągu konfucjanizmu (Zob. *Filozofia...* 2011), warto ponownie zbadać Weberowskie podejście do tej kwestii.

Status religii uległ w Chinach zmianie. Liderzy tego kraju zauważyli, że zamiast walki z nią lepiej jest doceniać i szanować legalne religie w ramach stabilnego społeczeństwa. Agencja rządowa Xinhua donosiła o potwierdzeniu zmiany statusu religii w Państwie Środka, kiedy Politbiuro

zorganizowało spotkanie poświęcone badaniom problemów religijnych. Hu Jintao zapewnił o gotowości niesienia pomocy wyznawcom religii przez partię i rząd, zachęcając ich jednocześnie do utrzymywania swoich patriotycznych tradycji i pomagania w rozwoju chińskiego społeczeństwa (Zob. *Hu stresses...* 2007). Ponadto, w 2007 roku partia po raz pierwszy zamieściła słowo „religia” w konstytucji kraju. Część władz zaczęła traktować tradycyjne chińskie religie (konfucjanizm, taoizm i buddyzm) jako narzędzie i sposób promowania chińskiej kultury w skali globalnej. Przejawem tego może być wykorzystanie Instytutów Konfucjusza w ramach koncepcji „miękkiej siły” i rozszerzenie wpływów przez kulturę lub ideologię.

Konfucjanizm stał się obecny w chińskich szkołach i powstały także szkoły konfucjańskie, cieszące się coraz większą popularnością. Celem tego artykułu jest ukazanie, że religia ta może pozytywnie wpływać na rozwój chińskiego ducha kapitalizmu – wbrew poglądom głoszonym przez Maxa Webera.

PRZYCZYNY ZAINTERESOWANIA KONFUCJANIZMEM

Badając chińskie religie, Weber zauważył, że parę czynników zastanej rzeczywistości nie wpływa pozytywnie na rozwój kapitalizmu. Wśród nich były m.in. takie, że konfucjanizm wspierał wiele kultów i nie istniała w Chinach klasa kapłańska, najwyższym kapłanem był cesarz, społeczeństwo było przywiązane do swoich przodków. Poza tym, zwrócił on uwagę na to, że konfucjanizm nauczał, że pogoń za bogactwami jest zła (choć takie nie jest już jego posiadanie), sprzedaż ziemi była często zabroniona, a ludzie szukali źródeł statusu w biurokracji¹ (Weber 1968).

Zwiększone zainteresowanie tą religią miało miejsce w latach 80-tych XX wieku. Pojawił się wtedy w *The Economist* artykuł, w którym Roderick MacFarquhar sugerował związek między religijną doktryną konfucjanizmu a aktywnością gospodarczą (kapitalizmem) (Zob. *The Post-Confucian ...* 1980). Uwaga całego świata była wówczas skupiona na niesamowitym wzroście gospodarczym Tajwanu, Hongkongu, Korei Południowej i Singapuru oraz Japonii, który miał swoje początki pod koniec lat 70-tych. Zmiana oceny religii tego obszaru, tj. podkreślenie jej pozytywnej roli w rozwoju gospodarczym była intelektualną nowością, która zrywała

¹ Szesnastowieczny misjonarz jezuicki Matteo Ricci uważał, że konfucjanizm nie powinien być traktowany jak religia. Powód takiego rozumowania był jednak taki, że najlepszym sposobem zdobycia nowych wyznawców (szczególnie chińskich intelektualistów) było pozwolić na zachowanie swoich tradycji i jednocześnie poprosić o przyjęcie wiary katolickiej. W ten sposób wielu Chińczyków mogło zostać „konfucjańskimi katolikami”.

z Weberowskim stanowiskiem. Chociaż w państwie chińskim natura i status religii były zawsze źródłem kontrowersji na wielu etapach historii, to po tym jak w latach 80-tych rządy Tajwanu, Singapuru i Korei Południowej oficjalnie zaaprobowały wartości konfucjańskie, chińskie władze postąpiły podobnie w latach 90-tych, uznając tę religię za główny składnik chińskiej tradycji intelektualnej i rozwoju gospodarczego.

Max Weber, pisząc o różnych religiach, dysponował stosowną wiedzą o nich z tamtego okresu. Należy zauważyć, że jego tezy miały wyjaśnić historyczną przewagę krajów Zachodu w odniesieniu do innych cywilizacji (Lane, Ersson 2005). Przyznawał on, że konfucjanizm jest tak samo racjonalny jak purytanizm, przejawiając „*Nüchternheit*” (roztropność) i „*Spar-samkeit*” (oszczędność), jednak ten pierwszy cechować się miał adaptacją zewnętrzną, a ten drugi motywacją wewnętrzną. Kładąc nacisk na „*die Wirtschaftsethik der Weltreligionen*” i dokonując kategoryzacji wedle tej kategorii, nie zdawał sobie sprawy z tego, że nawet w tej materii dana charakterystyka może się okazać prorozwojowa (lub też nie) w zależności od kontekstu historycznego i etapu rozwoju danego społeczeństwa.

John K. Fairbank (Eckstein, Fairbank, Yang 1960) uważał początkowo, że instytucje powiązane z konfucjanizmem są główną przeszkodą rozwojową Chin. Patrząc na sytuację gospodarczą tego kraju w XIX wieku, ocenił, że jest ona na etapie tradycyjnej równowagi, w której może zaistnieć niewielki wzrost, innowacje i zmiana technologii, ale nie będą one wystarczające, aby przełamać sztywne i krępujące więzy tradycyjnej struktury społecznych i ekonomicznych instytucji. Brak dynamiki w tych sferach traktował jako problem kulturowy. Ponadto, w jego opinii, zapatrzone w konfucjańskie ideały elity traktowały swój kraj jako samowystarczalny, najlepszy i najważniejszy na świecie, co miało skutkować tym, że niemożliwe stało się zaszczerpienie zachodnich idei wolności rynkowej i dyplomatycznej równości.

Powyższe poglądy mogą być kłopotliwe przy wyjaśnianiu obecnej sytuacji Nowych Krajów Przemysłowych Azji². Kiedy okazało się, że ich sukces gospodarczy nie jest tylko i wyłącznie efektem polityki wolnorynkowej i polityki wolnego handlu (za wyjątkiem Hongkongu), ekonomiści głównego nurtu wysunęli argument, że modelu ich rozwoju nie da się naśladować, ponieważ są w nim obecne dodatkowe warunki, których nie mają inne

² Mamy tutaj na myśli Hongkong, Koreę Południową, Singapur, Tajwan oraz Japonię. Od lat 90-tych XX wieku takim mianem określa się też Tajlandię, Malesję i Indonezję oraz Chiny i Wietnam.

kraje³. Pojawiła się tendencja, aby przesunąć uwagę ze wskaźników gospodarczych na charakterystykę kulturową tych społeczeństw.

CHARAKTERYSTYKA KLASYCZNEGO KONFUCJANIZMU I ETYKI PROTESTANCKIEJ

Wartości konfucjańskie oparte na filozofii Konfucjusza są kolektywistyczne, humanistyczne i oparte na obowiązkach. Można na nie patrzeć w skali mikro (dotyczą wówczas jednostek) i makro (dotyczą narodów). Kolektywizm przejawia się w promowaniu grupowych interesów i wartości nad tymi jednostkowymi. To stosunki społeczne są najważniejsze, a rodzina jest czczoną i prawie świętą formą związków międzyludzkich (Cheng, 1944). Humanizm oznacza, że najważniejsza jest orientacja doczesna, skoncentrowana na człowieku. Ludzka moralność jest z kolei oparta właśnie na obowiązkach.

Etyka protestancka Jana Kalwina opiera się na idei przeznaczenia. Żeby je poznać (i zobaczyć czy się jest „wybranym” czy „potępionym”) trzeba popatrzeć na zewnętrzne oznaki sukcesu danej osoby. Cnotą jest ciężka praca, a jej wyniki (bogactwo) są pożądane. Żeby dusza osiągała zbawienie, jej właściciel nie może polegać na Kościele, ale tylko i wyłącznie na sobie. Musi udowodnić swoją wartość przez materialny sukces, że jest osobą „wybraną” przez Boga. W tym wymiarze protestantyzm jest indywidualistyczny w swej naturze. Tutaj jednostka jest odpowiedzialna wobec Boga i siebie samej, podczas gdy w konfucjanizmie wobec innych członków społeczeństwa: swojej rodziny, współpracowników, zwierzchników.

Wyznawcy konfucjanizmu kładą nacisk na kwestie związane z moralnością. Bardzo ważne są trzy elementy: *ren*, *yi* i *li*, które wskazują to, co jest moralnie akceptowane w społeczeństwie. *Ren* jest zdolnością do współczucia lub też życzliwością dla innych ludzi. Konfucjusz oczekiwał od życzliwej osoby, aby okazywała swoją dobroć we wszelkich związkach międzypersonalnych – tych o charakterze komercyjnym lub niekomercyjnym. Podobnie, władca lub administracja publiczna powinna także się nią charakteryzować. Biurokraci to nie tylko funkcjonariusze państwowi, ale też przywódcy, intelektualisci i nauczyciele (Lam, 2003). *Yi* jest poczuciem moralnej prawości, która jest drogowskazem w działaniu, związkach i innych sprawach. *Li* z kolei reprezentuje normy postępowania, etykiety i protokoły, którymi powinny kierować się jednostki i instytucje. *Ren*, *yi*

³ Najlepszym przykładem takiej uwagi jest stanowisko Banku Światowego (Por. The East Asian Miracle 1993).

i *li* to wielkie cnoty, lecz należy jeszcze do nich dodać mądrość i wiarygodność. Razem stanowią one pięć kardynalnych cnót człowieczeństwa.

Jeśli chodzi o moralność transakcji rynkowych, to Konfucjusz i Mencjusz byli przeciwni chęci zysku. Rozróżniali to co dobre od tego co dochodowe, jednak nie widzieli sprzeczności między jednym a drugim (*Ibidem*).

Ważne miejsce w konfucjanizmie zajmuje harmonia, oznaczająca także unikanie konfliktów. Jest ona w zasadzie najważniejszym spoiwem między jednostką a społeczeństwem, ponieważ wyznacza dla nich wspólny cel. Dotyczy sfery rodzinnej, politycznej, społecznej i organizacyjnej, a osiągnięta jest poprzez praktykowanie *ren*, *yi* i *li*. Powszechne jest dążenie w krajach etyki konfucjańskiej do szukania rozwiązań korzystnych dla wszystkich stron dyskusji czy sporu, chyba że kompromis w takiej kwestii byłby ze szkodą dla większości. W takim przypadku zasadę harmonii nieco się modyfikuje, aby mogła ona istnieć dla jak największej liczby jednostek. Niekoniecznie dla wszystkich. Warto zwrócić uwagę, że harmonia nie istnieje bez równowagi. Wszelki nadmiar jest szkodliwy. Należy prowadzić życie zgodne z orientacją na przyszłość. Nie może być ona kwestią przypadku. Dlatego należy podkreślić rolę oszczędzania, a nie ostentacyjnej konsumpcji.

Protestanci kładą nacisk na konkurencyjną naturę jednostki i społeczeństwa. Nie istnieje tu wschodnia zasada łączenia przeciwieństw. Tak jak istnieje walka dobra ze złem, tak konkurencja między ludźmi może być przyczyną konfliktu. Dotyczy to również sfery rodzinnej, politycznej, społecznej i organizacyjnej. Indywidualistyczne nastawienie jednostek gospodarujących jest zorientowane na osiąganie sukcesu. Konsekwencją tego jest mniejsza skłonność do przestrzegania reguł i zaleceń, które miałyby wpływać na harmonijny rozwój całego społeczeństwa.

WPLYW KONFUCJANIZMU NA GOSPODARKE W DOBIE GLOBALIZACJI

Chińska religia nie jest tworem statycznym i od momentu swojego powstania ulegała ciągłej ewolucji. Wydaje się, że jej obecna postać została uformowana w momencie narodzin nowoczesnych Chin, gdy do władzy doszedł pod koniec 1978 roku Deng Xiaoping. Wpływ nowego konfucjanizmu na problematykę gospodarczą może być rozpatrywany przez pryzmat trzech aspektów, które się ze sobą wzajemnie przeplatają: etyki biznesu, wzorowej organizacji gospodarującej i modelu rozwojowym państw Azji Wschodniej.

Etyka biznesu

Istnieje zbieżność poglądów na Wschodzie i Zachodzie, dotycząca metod stworzenia właściwego środowiska dla rozwoju przedsiębiorczości. Wspólnymi elementami jest kwestia zaufania, szacunku i sprawiedliwości w stosunkach międzyludzkich. Niebagatelna jest też jakość charakteru osób ze sobą współpracujących. Konfucjanizm podkreśla mocno tworzenie, utrzymywanie i rozwijanie harmonii w otoczeniu osób nie tylko w najbliższej grupie, ale ma to także odzwierciedlenie np. w kontaktach z klientami. Należy zauważyć duży potencjał do zawierania trwałych kontaktów międzykulturowych i szeroko rozumianej współpracy wśród osób pochodzących z różnych krajów. Pochodzenie etniczne i religijne partnerów biznesowych nie stanowi problemu dla menedżerów wyznających zasady etyki konfucjańskiej, ponieważ cechuje ich nacisk raczej na partnerskość a nie protransakcyjność. Fakt ten stanowi praktyczne implikacje dla przedsiębiorców spoza tego kręgu kulturowego.

Człowiek nie jest postrzegany w nim wyłącznie jako pracownik o danej przydatności dla przedsiębiorstwa. Jest istotą ludzką i to jest najważniejsze. W niektórych sytuacjach mogą z tego powodu pojawiać się problemy, gdy cele danej jednostki nie są zbieżne z celami organizacji, w której się ona znajduje. Chociaż należy patrzeć na wszelkie sytuacje w sposób holistyczny, to w przypadku ostrej niezgodności danego pracownika między jego moralnością a np. celami firmy, ta pierwsza powinna być ważniejsza. Przy krótkiej perspektywie czasowej mogą się z tym wiązać koszty, lecz w długiej perspektywie jest to korzystne rozwiązanie, gdyż w takiej sytuacji partner biznesowy jest bardziej skłonny do ponownego dokonywania transakcji. Celem kontaktów biznesowych nie jest maksymalizacja zysków kosztem zaniedbywania czy kompromisowego podejścia do charakteru człowieka, ponieważ działalność gospodarcza jest tylko częścią życia opartego na cnotach ludzkich i nie powinna ona nad nimi górować.

Wzorowa organizacja gospodarująca

Powinna ona być podobna do człowieka kierującego się etyką konfucjańską. Kluczowe jest wykorzystanie trzech elementów: *ren*, *yi* i *li*. Powinny być one odzwierciedlone w stosunkach między przedsiębiorstwem a jego udziałowcami i pracownikami. Osoby zarządzające (szczególnie one) powinny kierować się tą etyką i dążyć do doskonałości. Poza tym, *ren*, *yi* i *li* powinny być motywem przewodnim strategii przedsiębiorstwa, jego celów, ładu korporacyjnego, procesów i struktury. Jeśli te warunki są spełnione, osiągnięcie zysku i podążanie za nim są moralnie uzasadnione.

Oczywiste jest, że taka organizacja powinna być celem dla tych organizacji, które działają w warunkach ostrej konkurencji i są realnymi bytami. Takie podmioty nie mogą być identyczne. Wystarczy jednak, że wyznają wspólne, kluczowe wartości.

Relacje przedsiębiorstwa z ludźmi, którzy dla niego pracują, ale także z innymi przedsiębiorstwami, klientami, władzami, całym otoczeniem, mają cechować się prawością. Wówczas spory sądowe są rzadkością, podobnie jak zbyt duża staje się działalność związków zawodowych. Postawa taka przejawia się np. w terminowym i prawidłowym wywiązywaniu się z umów, zapewnianiu bezpiecznego i przyjaznego środowiska pracy oraz sprawiedliwej zapłaty za wykonaną pracę. Część takich działań może stać w sprzeczności z postępującym procesem globalizacji.

Zasady i regulamin w organizacji nie są tak istotne jak cnoty, według których się działa i podejmuje decyzje. One też pomagają w rozwiązywaniu konfliktów, będąc wskazówkami dla wykorzystujących je ludzi. Formalne reguły są wykorzystywane tylko wtedy, gdy stanowią pomoc dla moralności.

Model rozwojowy państw Azji Wschodniej

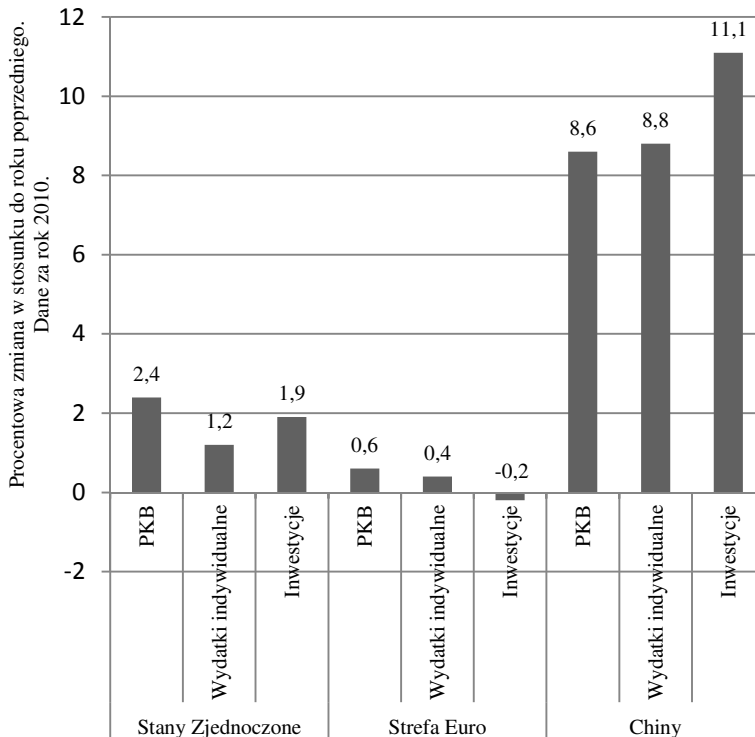
Michael Bond jest twórcą *Chinese Value Survey*. Odkrył on wraz z Geertem Hofstede, że istnieje zestaw cech osobowych pozytywnie skorelowanych ze wzrostem gospodarczym krajów Azji Wschodniej. Wśród nich znajdują się: upór (wytrwałość), oszczędność i zapobiegliwość, kształtowanie relacji międzyludzkich według statusu, poczucie wstydu, odwzajemnianie pozdrowień (także prezentów i przysług), poszanowanie tradycji, dbałość o zachowanie twarzy, ustatkowanie i zrównoważenie. Jest to charakterystyka typowa dla „*konfucjańskiego dynamizmu*” (Hofstede, Hofstede 2007; Hofstede, Bond 1988). Lucian Pye (1985) zwraca uwagę, że mimo takiego wspólnego mianownika krajów Azji Wschodniej, miały one swoje odrębne wizje konfucjanizmu, które jeszcze się pogłębiły podczas podążania różnymi ścieżkami politycznej modernizacji.

O pozytywnym wpływie tej religii na rozwój gospodarczy państw pisało wielu myślicieli, także zachodnich: Tu Wei-ming, Herman Kahn, Ezra Vogel, ale także Marco Polo i Wolter. Panowało wśród nich przekonanie, że mieszkańcy Azji Wschodniej dysponują odpowiednimi cechami i wielkim potencjałem. Przykład chińskiej diaspory dodatkowo to przekonanie wzmacniał. Ezra Vogel wyodrębnił wyróżniające się cechy azjatyckich tygrysów: rozkwit konfucjanizmu, wspólny strach i determinacja, stabilna grupa liderów z wizją, pojedyncza i dominująca partia, merytokratyczny rozwój państwa, zmieniająca się przewaga względna, kierowane z orientacją na światowy rynek przedsiębiorstwa prywatne, potulna siła robocza,

zastosowanie prawa popytu i podaży w edukacji, relatywnie równy rozkład bogactwa, niski poziom państwa opiekuńczego (Tu 1990). Czynniki kulturowe zajmują ważne miejsce na tej liście i są one w dużym stopniu pochodną konfucjanizmu.

Sama religia to nie wszystko. Azjatyckie tygrysy rozwijały się od lat 70-tych XX wieku w tempie 10% w skali roku. Podobne tempo wzrostu dotyczy obecnych Chin. Należy podkreślić jednak splot sprzyjających czynników i szerszy kontekst danego zjawiska, aby uniknąć błędu *post hoc, ergo propter hoc*.

Wykres 1. Chiny na tle Stanów Zjednoczonych i krajów strefy Euro



Źródło: The World in 2011. 25-year Special Edition. *The Economist*, s. 14.

Państwo Środka jako cywilizacja znajduje się ponownie w fazie ożywienia, choć przez dużą część swojej historii nie stanowiło przykładu gospodarczego dla innych państw. Konfucjanizm jako czynnik przyspieszający wzrost gospodarczy może się sprawdzać w sprzyjającym otoczeniu. Sterowana gospodarka nie musi zawsze negatywnie wpływać na procesy rynkowe, a społeczeństwo powinno mieć okazję do harmonijnego rozwoju w ramach danych instytucji⁴. Wówczas konfucjański model rozwoju może przyczynić się do powstania stabilnej gospodarki, odpowiedzialnego rządu i harmonijnego społeczeństwa. Nie muszą to być podmioty, których odpowiedniki istniały w Związku Radzieckim, ponieważ istnieje różnica między nieomylną partią, rozwijającą metody powszechnej kontroli i inwigilacji, a ideą dobrotliwego rządu, biorącego odpowiedzialność na dobrostan społeczeństwa. Pragmatyzm rządzących w Chinach i innych państwach Azji Wschodniej spowodował dostosowanie konfucjańskiej kultury, a poczucie obowiązku czyni publicznie odpowiedzialnym. Nie są to sytuacje idealne, lecz dalekie od radzieckiej dyktatury.

GOSPODARCZE WYZWANIA KONFUCJANIZMU

Wartości konfucjańskie, które okazały się pomocne we wzroście gospodarczym społeczeństw krajów Azji Wschodniej były przedmiotem wnikliwych analiz. Należy je interpretować w szerszym kontekście, ponieważ ich proste porównywanie do warunków zachodnich może być przyczyną wyciągania niewłaściwych wniosków. Przykładem takiej wartości jest harmonia. Jej pojęcie w zachodnim i pluralistycznym społeczeństwie musi być nieco inaczej rozumiane niż w społeczeństwie wschodnim i rolniczym. Poczucie czasu, wpływu na swoje otoczenie, innych podstaw myślenia (nie zawsze związanego z logiką i racjonalnością) – musi to wpływać na nieco inne postrzeganie rzeczywistości, choćby na gruncie kognicji.

Z drugiej strony, etyka konfucjańska i ta obecna w krajach uprzemysłowionych⁵ posiadają cechy wspólne – szacunek dla innych, zaufanie i sprawiedliwość (poprzez równe traktowanie i wykorzystywanie identycznych standardów). Były one przynajmniej obecne w myśli filozofów z danego kręgu kulturowego, a obecnie stoją przed wyzwaniami globalizacji.

⁴ Wietnam jest przykładem kraju o dużym potencjale wzrostu, podobnie Korea Północna. Państwa te jednak funkcjonują w warunkach silnych ograniczeń politycznych.

⁵ Wiele krajów obecnie wysoko rozwiniętych cechuje się dziedzictwem protestanckim jednak **wraz** z rozwojem gospodarczym następuje proces laicyzacji społeczeństw, więc określenie ich mianem protestanckich jest dużym uproszczeniem.

Lam (2003) zwraca uwagę, że kontakty biznesowe wśród osób o innym pochodzeniu kulturowym, mających inną wizję negocjacji czy utrzymywania kontaktów handlowych, mogą stanowić utrudnienie dla pojawienia się zaufania. Podtrzymywanie harmonijnych stosunków z przedstawicielami wielu środowisk może być trudne. Działanie korporacji międzynarodowych w krajach rozwijających się może być także przejawem tej trudności. Nadmierna eksploatacja zasobów naturalnych, zanieczyszczanie środowiska naturalnego i przyjęcie krótkiej perspektywy czasowej w prowadzeniu działalności gospodarczej są w sprzeczności z wartościami konfucjańskimi.

Ochrona praw własności intelektualnej może być kolejnym wyzwaniem dla etyków konfucjańskich. Na Zachodzie dominuje pogląd, że intelektualne innowacje są własnością prywatną, a korzyści z nich powinny być chronione, co ma stanowić motywację do inwestowania w rozwój własności intelektualnej. Korzyści z tej własności nie należą się tym, którzy nie wnieśli wkładu w jej rozwój (*Ibidem*). Jeśli jednak popatrzymy na własność intelektualną w szerszym kontekście, kiedy to całe społeczeństwo (nawet w skali całego świata) przyczyniło się do rozwoju tej własności, to sytuacja, w której jednostka rości sobie prawo o jej posiadania, może stworzyć nowe wątpliwości. Zwolennicy Konfucjusza mogliby wskazać, że ci, którzy posiadają więcej (także w tej sferze) powinni pomóc tym, którzy tej pomocy oczekują, nie posiadając takiego know-how (patentów, itp.), które pozwoliłyby na przyspieszenie rozwoju gospodarczego. Zasada harmonii w podejściu do czasu trwania ochrony patentowej oraz ustalania właściwej ceny za innowacje może kłócić się z interesem własnym jednostki.

Interes jednostki może być ograniczany przez etykę konfucjańską, lecz podobne napięcia mogą tworzyć się przy już wspomnianych: etyce biznesu, wzorowej organizacji gospodarującej i modelu rozwojowym państw, szczególnie przy bezrefleksyjnym przenoszeniu wartości religii chińskiej na grunt jakiegokolwiek państwa rozwiniętego. Wartości te mogą nie być kompatybilne z prawami człowieka i indywidualizmem. Od najmniejszej jednostki społecznej, poprzez przedsiębiorstwo aż do poziomu państwa nie istnieje w konfucjanizmie równość jednostek w tym sensie, że mamy do czynienia z autorytarnym i hierarchicznym procesem podejmowania decyzji i wywieraniu wpływu. Pracodawcy nie muszą przekonywać pracowników do danego działania za pomocą logiki, faktów, lecz wykorzystując zależność służbową, siłę i władzę, które nie zawsze muszą mieć legitymację. Kolektywizm z kolei podporządkowuje interesy danej jednostki interesom szerszej grupy. Pojedyncza osoba nie może mieć własnych preferencji, jeśli są one sprzeczne z interesem większej liczby osób. W zasadzie preferencje te nie mogą być sprzeczne. Prawa pracowników, swobody obywatelskie, itp. są drugorzędne wobec interesów jednostki gospodarującej i państwa.

Z drugiej strony wartości konfucjańskie mogą wpływać na korektę działań *niewidzialnej ręki rynku*, wpływając na poprawę sytuacji osób o niskich dochodach, stymulując rozwój innowacji, edukacji, opieki zdrowotnej. Lam (2003) zauważa ponadto, że w gospodarce opartej na wiedzy, gdy często innowacje są uzależnione od pracy zespołowej, kwestia kontaktów drogą elektroniczną w oparciu o zaufanie i szczerłość jest bardzo ważna. Pojawia się w takiej gospodarce problem podejmowania ryzyka, choćby w sferze inwestowania w badania i rozwój. Naturalną sytuacją według tych wartości jest silne przywództwo rządu, który podejmuje działania i ponosi ryzyko, których nie chcą się podjąć jednostki.

Wielkim wyzwaniem konfucjanizmu może być zachowanie harmonii wobec różnych zjawisk ekonomicznych w skali makro. Statystyki ekonomiczne (i nie tylko ekonomiczne), dotyczące wskaźników PKB, PKB per capita, Human Development Index, Giniego, demokracji (wg Freedom House), Gender Development Index, Gender Empowerment Measure i inne w skali całego świata i regionów są wielkim problemem dla przywódców państwowych. Naśladowcy Konfucjusza powinni nalegać na reformy, które mogą spowodować zmniejszenie się nierówności. Postawa ludzi wobec zjawisk ekonomicznych ma także podłoże kulturowe. Wydaje się, że Chińczycy, obserwując cały świat, wybrali właściwą drogę reformowania swojego kraju, chcąc uniknąć sytuacji w jakiej znalazła się zbyt szybko otwierająca się Rosja. Przywódcy Państwa Środka podkreślają znaczenie harmonii w kraju o bardzo dużych nierównościach. W imię tej harmonii prowadzą politykę, która nie zawsze jest dobrze widziana w krajach zachodnich, np. ograniczając prawa człowieka. Ocena takich działań poza Chinami jest najczęściej bardzo jednostronna i oparta na tradycji judeo-chrześcijańskiej.

Komunistyczna Partia Chin potrafi angażować różne zasoby na wielką skalę, zgodnie z konfucjańską zasadą, że dobro publiczne nie stoi w sprzeczności z interesem pierwotnym i że wzrost bogactwa narodu przyczyni się do poprawy dobrobytu członków społeczeństwa. Wielkie projekty energetyczne, sportowe, kosmiczne i inne, a także doraźne działania rządu chińskiego (np. utrzymywanie zaniżonego kursu juana) służą temu celowi. Skala poprawy jakości życia w społeczeństwie chińskim nie ma precedensu w skali świata.

Skandale w kręgach władzy są rzadkością i bywają wynikiem politycznych rozrachunków. Zdarzają się także nadużycia, w tym działania, które są brutalne wobec pewnej grupy mieszkańców. Takie postępowanie może być tolerowane z powodu patriotyzmu i nacjonalizmu obecnego w Państwie Środka. Chińczycy wierzą jednak, że ich przywódcy powinni cechować się najwyższym stopniem moralności a wszelkie odstępstwa od tej zasady są pogwałceniem reguł konfucjanizmu. Jest to aspekt wpływający

pozytywnie na jakość rządu, choć należy zauważyć, że istnieją zjawiska patologiczne, to są one zwalczane⁶.

Tabela 1. Liczba i procent ogółu populacji żyjącej za mniej niż 2 USD dziennie w krajach rozwijających się

Wyszczególnienie	Ludność w mln osób			Procent ogółu populacji		
	1990	2005	2015	1990	2005	2015
Azja Wschodnia i obszar Pacyfiku	1273,7	728,7	438	79,8	38,7	21,6
Chiny	960,8	473,7	260,9	84,6	36,3	18,9
Europa i Azja Środkowa	31,9	41,9	26,7	6,9	8,9	6
Ameryka Łacińska i Karaiby	86,3	91,3	72,4	19,7	16,6	11,8
Środkowy Wschód i Afryka Północna	44,4	51,5	33,3	19,7	16,9	9,3
Azja Południowa	926	1091,5	959,5	82,7	73,9	56,6
Indie	701,6	827,7	714,5	82,6	75,6	57,9
Afryka Subsaharyjska	393,6	556,7	585	76,2	73	60,8
Ogółem	2755,9	2561,5	2115	63,2	47	34,6

Źródło: Global Economic Prospects. Commodities of the Crossroads (2009, s. 61).

ZAKOŃCZENIE

Od momentu powstania Chińskiej Republiki Ludowej w 1949 roku jej władze chciały usunąć konfucjańską tradycję i zastąpić ją wartościami socjalistycznymi. Po pewnym czasie, wraz z nadejściem Deng Xiaopinga, pogląd chińskich przywódców na tradycyjny dorobek tej religii zaczął ulegać zmianie. Obecnie w literaturze można znaleźć najczęściej dyskusję, która sprowadza się do podkreślania zalet konfucjanizmu (np. Koehn, 2001, Lam, 2003, Romar, 2004). Brakuje w niej najczęściej precyzyjnego związku między religią a rzeczywistymi odniesieniami do spraw gospodarczych a także pewnej dozy krytycyzmu.

⁶ W tradycyjnym społeczeństwie konfucjańskim urzędnicy chcieli tworzyć nie tyle instytucjonalne gwarancje dla praw jednostki lub osiągania użytecznych celów (materialnego zysku), lecz raczej wysokie standardy etyczne wymagane wobec tych, którzy nakładają różne warstwy społeczeństwa do życia w harmonii (Song 2002).

Warto zwrócić uwagę, że wyznawcy konfucjanizmu cechują się wysokimi standardami etycznymi, co wynika z orientacji długoterminowej i rozwiniętej świadomości kolektywnej m.in. Chińczyków. Zhuang, Thomas i Miller (2005) odkryli, że Chińczycy są bardziej skłonni do zgłaszania nieetycznych zachowań swoich rówieśników niż Kanadyjczycy. Z drugiej strony, mają więcej oporów przed zgłaszaniem takich czynów jeśli dopuścił się ich ich przełożony. Może to wynikać z dużego dystansu władzy i właściwości konfucjanizmu, choć na te ostatnie autorzy się bezpośrednio nie powoływali. Posiadanie odpowiedniego *guanxi* (znajomości) powoduje jednak, że etyka schodzi na dalszy plan, co także jest efektem dążenia do harmonii i zachowywania twarzy.

Znajomość konfucjanizmu i wyznawanie jego zasad ma najczęściej pozytywny wpływ na etykę biznesu, organizacje gospodarcze i rozwój gospodarczy. Wraz ze wzrostem znaczenia Chin i pogłębianiem się procesów globalizacji, wpływ ten będzie jeszcze bardziej widoczny i przyczyni się do dalszej dyskusji, którą zapoczątkował Weber. Postrzeganie etyki, organizacji i systemu gospodarczego przez pryzmat społecznego porządku, wyrastającego z tych samych przekonań i wartości byłoby jednak zbyt dużym uproszczeniem. Podobnie jak twierdzenie, że konfucjanizm determinuje kapitalizm. W skali międzynarodowej okazuje się, że nie wszystkie państwa wyznają identyczne wartości. Ponadto, religia ta nie jest jednoznacznie sprzyjająca wzrostowi gospodarczemu. Niektóre jej elementy (współpraca w grupie, harmonia) są pozytywnie z nim skorelowane, inne zaś nie (kolektywizm, partykularyzm, pogarda dla aktywności przemysłowej i komercyjnej, nacisk na hierarchię⁷). Związek ten zależy od okoliczności, okresu historycznego i wartości kulturowych, które zmieniają się w czasie. Społeczne struktury, które kierują się tymi wartościami zmieniają się także.

Częsty pogląd, choć dość powierzchowny, wskazuje na to, że kultura konfucjańska, dominująca w Chinach i innych państwach Azji Wschodniej, odpowiada za ciężką pracę, dużą skłonność do oszczędności, zapał do nauki i akceptację autorytarnych rządów, co ma ułatwiać rozwój gospodarczy. Wskazuje się także, że konfucjańska tradycja przyczyniła się do wykształcenia wysokiej jakości biurokracji (Chang 2003). Jednak tradycja ta, obecna od wieków, nie doprowadziła do wcześniejszego rozwoju Chin, a wraz z ich powstaniem była uważana za hamulec rozwoju. Chang podkreśla, że kultura konfucjańska zaczęła wspierać rozwój gospodarczy nie sama z siebie, lecz ponieważ została ona celowo wymodelowana by wspierać rozwój gospodarczy (*Ibidem*). Konfucjanizm ze społeczeństwa agrarnego

⁷ Naturalna hierarchia przejawia się w podziale pracy, statusie i władzy oraz wieku.

nie jest już identyczny z konfucjanizmem ery przemysłowej i postprzemysłowej⁸.

LITERATURA

- Filozofia konfucjańska wróci do szkół* (2011), „Rzeczpospolita”, 04 kwietnia.
- Hu stresses full implementation of free religious policy* (2007), “Xinhua”, December 19.
- The Post-Confucian Challenge*, (1980), “The Economist”, February 9.
- Chang H.-J. (2003), *The East Asian Development Experience*, [w:] Chang, H.-J. (ed.), *Rethinking development economics*. London: Anthem Press.
- Cheng C.K. (1944), *Familism: The Foundation of Chinese Social Organization*, “Social Forces”, 23.
- Eckstein A., Fairbank J. K., Yang, L. S. (1960), *Economic Change in Early Modern China: An Analytical Framework*, “Economic Development and Cultural Change”, 9(1).
- Global Economic Prospects. Commodities of the Crossroads* (2009), The World Bank, Oxford University Press, New York.
- Hofstede G., Bond M.H. (1988), *The Confucius Connection: From Cultural Roots To Economic Growth*, “Organizational Dynamics”, 16(4).
- Hofstede G., Hofstede G.J. (2007), *Kultury i organizacje. Zaprogramowanie umysłu*, PWE, Warszawa.
- Koehn D. (2001), *Confucian Trustworthiness and the Practice of Business in China*, “Business Ethics Quarterly”, 11.
- Lam K.Ch.J. (2003), *Confucian Business Ethics and the Economy*, “Journal of Business Ethics”, 43.
- Lane J.-E., Ersson S. (2005), *Culture and Politics. A Comparative Approach*, Ashgate, Aldershot.
- Pye W.L. (1985), *Asian Power and Politics. The Cultural Dimensions of Authority*, Harvard University Press, Cambridge.
- Romar E.J. (2004), *Globalization, Ethics, and Opportunism: A Confucian View of Business Relationships*, “Business Ethics Quarterly”, 14.
- Song Y.-B. (2002), *Crisis of Cultural Identity in East Asia: On the Meaning of Confucian Ethics in the Age of Globalisation*, “Asian Philosophy”, 12(2).
- The East Asian Miracle (1993), *The World Bank.*, Oxford University Press, New York.
- The World in 2011. 25-year Special Edition* (2011), “The Economist”.

⁸ Taka zmieniona religia jest często nazywana postkonfucjanizmem.

- Tu W. (1990), *The Confucian Dimension in the East Asian Development Model*, "Kasarinlan", 2nd Quarter.
- Weber M. (2010), *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, Wyd. Aletheia, Warszawa.
- Weber M. (1968), *The Religion of China: Confucianism and Taoism*, The Free Press, New York.
- Zhuang J.Y., Thomas S., Miller D. L. (2005), *Examining Culture's Effect on Whistle-blowing and Peer Reporting*, "Business and Society", 44(4).